

Macsói Béla Árpád-házi herceg emberi maradványainak vizsgálata

BUZÁR Ágota & BERNERT Zsolt

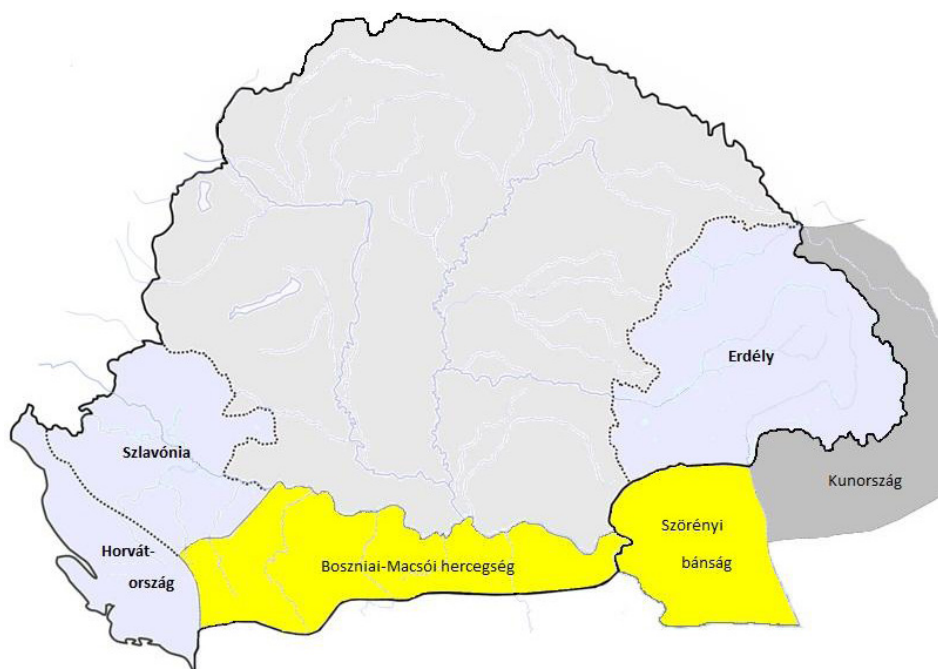
*Magyar Természettudományi Múzeum, Embertani Tár
H-1083, Budapest, Ludovika tér 2–6.
E-mail: buzar.agota@nhmus.hu, bernert.zsolt@nhmus.hu*

Összefoglalás – Egészen a közelmúltig egyetlen hiteles csontvázat ismertünk az Árpád-házból, III. Béla királyét. 2018-ban előkerültek macsói Béla herceg csontmaradványai, aki IV. Béla király unokája, anyai ágon Árpád-házi leszármazott. A csontmaradványain talált sérülések nem egyszerűen gyilkosságra, sokkal inkább brutális mézszárlásra és csonkításra utalnak.

Kulcsszavak – Árpád-ház, történeti embertan, macsói Béla

A MACSÓI HERCEGSÉG

A macsói hercegség a mai Szerbia középső részén feküdt, kiterjedése 16–17 ezer négyzetkilométer lehetett (1. ábra). Lakosságát délszlávok (zömmel szerbek), kis számban bolgárok és nomadizáló kunok alkották. A hercegség III. Béla Árpád-házi király 1180 utáni módszeres, dél felé terjeszkedő politikájának következtében, határvédelmi céllal létrehozott közigazgatási egység volt. Területét négy folyó határolta: nyugatról a Drina, északról a Száva és a Duna, keletről a Kolubara. Déli határa sokkal bizonytalanabban, a hatalmi viszonyoknak megfelelően alakult. Kezdetben hercegek, majd Béla macsói herceg halálát követően bánok közvetlen irányítása alatt állt. Macsói Béla atyja, III. Raszisztzláv 1254–1262 között kormányozta a macsói hercegséget, halálát követően fiai, illetve özvegy anyjuk vette át Macsó kormányzatát. Béla 1265 körül vette át édesanyjától a macsói hercegséget (KÁDÁR 2009).

1. ábra. A macsói hercegség a 13. század közepén
 (forrás: Cs-mester, https://hu.wikipedia.org/wiki/Macsói_bánság)
Fig. 1. The Duchy of Macsó in the middle of the 13th century
 (source: Cs-mester, https://hu.wikipedia.org/wiki/Macsói_bánság)

TÖRTÉNETI ADATOK MACSÓI BÉLA HERCEGRŐL

Béla herceg III. Raszisztzláv kijevi nagyfejedelem és IV. Béla király Anna lányának kisebbik fia volt. Történeti adat nem szól születése idejéről – valamikor 1243 és 1252 között született –, halála körülményeiről többet tudunk. A Margit-szigeten gyilkolták meg 1272 novemberében. Macsó (a Magyar Királyság Száván túli területe) és Bosznia hercege volt. Ismertebb testvérei Kunigunda hercegnő (II. Ottokár cseh király felesége) és Margit, aki apácaként a nagynénjéről elnevezett Margit-szigeti apácakolostorban töltötte életét.

IV. Béla halálával fia, V. István lett az egész ország királya, aki korábban az agg Béla király mellett, mint ifjú király az ország keleti felét irányította, és teljesen más politikát folytatott, mint az apja. A változás beháborúhoz vezetett, ami az ország urainak két táborra szakadásával járt. IV. Béla politikájának követőit lánya, Anna hercegnő fogta össze. Az István elleni hadak vezetője Béla herceg volt, akinek oldalán harcolt Németújvári Henrik is. 1265-ben az isaszegi csatában Béla meghátrált és elmenekült, Henrik és fiai fogságba estek.

A belharcokból győztesen kikerülő V. István – apja kérésére – megkegyelmezett minden ellene fordult rokonának. V. István korai halála után kiskorú fiai helyett felesége (Kun) Erzsébet, aki magát a kun császár lányának nevezte, kormányozta az országot. A húszas éveiben járó Béla herceget sok főúr alkalmasabb királynak tartotta V. István özvegyénél és kiskorú gyermekeinél. II. Ottokár cseh király és számos főúr is versenybe szállt a trónért, köztük Németújvári Henrik is.

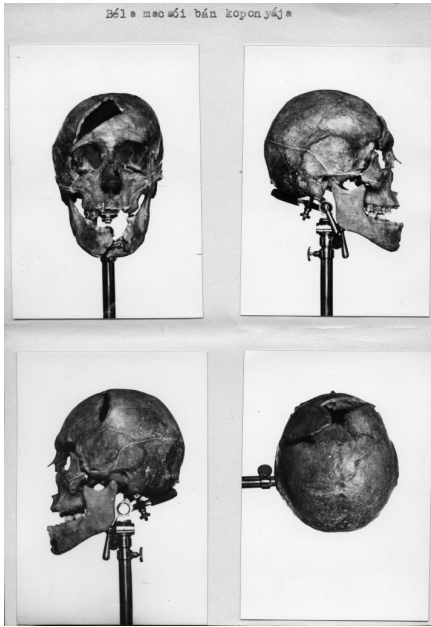
1272. november közepe táján a Margit-szigeti királyi udvarházban tartózkodott az uralkodóház több tagja, köztük a gyermek IV. László király, anyja, Kun Erzsébet, több főúr és Németújvári Henrik is. Henrik vélhetőleg előre eltervelt gyilkosság szándékával ment oda, árulással és a cseh királlyal való összejátszással vádolta Bélát, majd szóváltást követően kardot rántott és lekasabolta az ifjú herceget. Henrik és hívei nem egyszerűen likvidálták, hanem a felismerhetetlenségig összeroncsolták Béla testét. Béla, macsoi herceg halála, és főleg a főurak hatalmi játszmái jelentősen előmozdították az Árpád-ház férfi ágának kihalását (KÁDÁR 2009).

A politikai gyilkosság részleteiről Szabó Károly írt Kun László című könyvében, amelyben korabeli, 1272-es osztrák forrásra hivatkozik:

„Ily alkalommal történt, hogy a királyi udvar kegyében álló Németújvári Henrik az ifjú macsoi herceget Bélát a király ellen forralt árulás vádjával illette, s az erre következőt heves szóvita közben kardot rántva úgy összevagdalta, hogy teste darabjait testvére Margit s unokahúga Erzsébet apáczák alig birták összeszedni, kit is aztán nagy siralom közt temettek el az ottani monostorban.” (SZABÓ 1886).

BÉLA HERCEG CSONTMARADVÁNYAI

A *Vasárnapi Újság* (VÁRKONYI 1915) és a *Budapesti Hírlap* (GYARMATHI 1915) tudósításai szerint 1915 tavaszán (más híradások szerint 1914-ben (HANKÓ 2004) a Margit-kolostor sekrestyéjének feltárásakor a padozat terazzo kockái alatt találták meg Béla herceg csontmaradványát, amelyet fejjel az oltár felé temettek. Alatta 1,5 méter mélységben további két egyén csontmaradványait tárták fel. A *Budapesti Hírlap* 1929-es tájékoztatása szerint Béla maradványai díszes faragványokkal ellátott tölgyfakoporsóból kerültek elő (NÉMETH 1929). Bartucz Lajos a szigeten jártában érdeklődött a csontok felől, és elkérte őket. A csontmaradványokat a Budapesti Tudományegyetem Embertani Intézetébe szállították, ahol Bartucz megvizsgálta azokat (2–3. ábra).

2. ábra. Az eredeti koponya és állkapocs
(fotó: Bartucz Lajos, MTM)
Fig. 2. The original skull and jaw
(photo: Lajos Bartucz, MTM)

3. ábra. Az ágyékcsigolyákon jól látható a
tövisnyúlványokat ért vágás
(fotó: Bartucz Lajos, MTM)
Fig. 3. The cut on the lumbar vertebrae is
clearly visible (photo: Lajos Bartucz, MTM)

Megállapításairól Bartucz ugyan tudományos publikációt nem készített, de vizsgálatának eredményeit a következőképpen foglalhatjuk össze: a csontok a XIII. századból valók, egyetlen egyénhez tartoznak, egy 20–25 éves férfihoz, akinek termete 171 cm, koponyája dinaroid típusú. Bartucz 23 kardvágást különített el a csontvázon, a koponyán több, egyenként is halálosat. Megállapította, hogy az orrcsontokat levágták, a jobb kar könyök alatt és a bal kar össze van vagdalva, mély vágások vannak a combcsonton. A kar ugyan nem vált le, de cafatokban lóghatott. Szerinte a herceg nem párviadalban halt meg, hanem többen, több oldalról (hátról is) lekaszabolták, és még a földön fekvő testet is vagdalták. „Güssingeni Henrik zsoldosai úgy összekaszabolták karddal és buzogánnyal, hogy koponyája kettéhasadt és a lába négy helyen eltört” (NÉMETH 1929).

A feltárást követő 21 évben többször születtek újsághírek a csontok hollétéről, sorsáról. A maradványok egy tisztviselő íróasztalának középső fiókjába, egy „pappendekli” dobozba kerültek, később a Néprajzi Múzeum raktárában helyezték el őket. Bartucz Lajos Klebelsberg Kunó kultuszminisztert, a miniszterelnökséget és a közmunkatanácsot is megkereste, hogy méltó elhelyezést kapjanak a herceg csontmaradványai a Margit-szigeten (NÉMETH 1929).

BÉLA HERCEG CSONTJAINAK ÚJBÓLI ELŐKERÜLÉSE

Amikor a magyar antropológia történetével foglalkozó tanulmányunkhoz a Török Aurél halála utáni időszak eseményeit dolgoztuk fel, adatgyűjtés közben kezdtünk foglalkozni Béla macsói herceg történetével. A herceg csontmaradványait 1915 után Bartucz Lajos őrizhette éveken át, várva a maradványok méltó elhelyezéséről szóló határozatra. Bartucz 1929-ben egy újságírónak tett nyilatkozatából kiderül, hogy ekkor (1929-ben) a herceg csontjai a Néprajzi Múzeum raktárában voltak (NÉMETH 1929). A csontokról Bartucz Lajos utoljára 1936-ban ír egy újságikkben (SIKLÓS 1936), illetve 1938-ban a *Magyar Ember* című könyvében közöl egy fényképet, ezt követően nem születik semmilyen híradás Béla maradványairól.

A Néprajzi Múzeum embertani gyűjteményéből alakult 1945-ben a Magyar Természettudományi Múzeum (MTM) ötödik tára, az Embertani Tár, ezért logikusnak tűnt, hogy a herceg csontjai is oda kerülhettek. Éry Kinga antropológus szóbeli megkeresésünkre elmondta, mindenki úgy tudta, hogy a csontok még a világháború alatt elvesztek. A véletlennek köszönhető, hogy kiderült, a csontmaradványok egy része a múzeum több tízezer emberi maradványt számláló gyűjteményében lapult (4. ábra).

4. ábra. Béla herceg csontjai, ahogy újra előkerültek 2018-ban (fotó: Bernert Zsolt)

Fig. 4. The bones of Prince Béla as they reappeared in 2018 (photo: Zsolt Bernert)

A CSONTOK EMBERTANI VIZSGÁLATA

A hiányos és töredékes maradványok egyetlen fiatal férfihoz tartoznak. A feltehetően homokos, alacsony humusztartalmú talaj a csontok felszínét világosbarna és különböző árnyalatú okkersárga színűre színezte. Az ásítás után a csontokat alaposan megtisztíthatták, mert a talajnak a legkisebb nyoma sem mutatkozik rajtuk. A külső, kortikális réteg a legtöbb csonton kis darabokban felpattogzott, így sok helyen látható az alatta lévő, világosabb színű szivacsos

réteg. Az ásatáskor és/vagy utána számos sérülés történt a csontokon (post-mortem sérülések), ezek törési felszíne világossárga vagy halványszürke. Bartucz Lajos a vizsgálatait kapcsán ezeket a sérüléseket egy vízdékony ragasztóval (enyv) pontosan megragasztotta. Sajnos az évek során további sérülések is keletkeztek, és a feltehetően fedél nélkül tárolt csontokat és kísérőcédulákat vastag sötétszürke por lepte el. Újbóli tisztításukat szobahőmérsékletű, vegyszermentes csapvizet öblítéssel végeztük. Mellékletekre utaló patina egyik csonton sem figyelhető meg.

A morfológiai nem meghatározásától a hercegi csontváz esetében sem tekinthetünk el. A történeti embertanban általánosan használt, különböző nemi dimorfizmust mutató anatómiai jelleget (ÉRY *et al.* 1963, ÉRY 1992) és a csontok abszolút méreteit vettük figyelembe (BERNERT 2012).

Az elhunyt biológiai életkorának becslésében segítséget nyújtott az a körülmény, hogy jól láthatóan minden csont növekedése befejeződött már, de a csípőlapát pereme, a combcsont feji része és a kulcscsont mediális vége még mutatja, hogy ez a folyamat nem régen állt le. A bordák szegycsonti végdarabja és a szeméremcsont ízületi felszíne (szimfizis) alapján 23 (± 1) évesre becsülhető a férfi életkora. Ezen adatok alapján Béla herceg születésének legvalószínűbben időpontja 1249 vagy 1250. Az elhalálzási kort a koponyavarratok elcsontosodásának mértéke (NEMESKÉRI *et al.* 1960, MEINDL & LOVEJOY 1985), a bordák *sternalis* végének állapota (ISCAN *et al.* 1984), a maradó fogak kopottsága (HUSZÁR & SCHRANZ 1976), és a szimfizis felszínének változása (TODD 1920) alapján becsültük. A testmagasságot SJØVOLD (1990) és BERNERT (2008) módszerével számítottuk.

Bartucz Lajosnak még módjában állt az eredeti koponyát és állkapcsot vizsgálni, a hagyatékában több fényképet is találtunk az eredeti csontokról. A koponyáról készített gipszmásolat az MTM Embertani Tárából került elő, elsőként azon vizsgáltuk a vágásnyomokat (5–6. ábra). Az eredeti koponya és állkapocs jóval később, töredékes állapotban került elő az ELTE Embertani Tanszék Török Aurél gyűjteményéből. A gipszmásolaton megfigyelhető kardvágások az eredeti csontokon is jól láthatóak. A koponyatetőn három, egyenként is halálos kardvágás nyomait lehet azonosítani, amelyek jókora darabot kihalítottak a koponyából, és több csontot meg is repesztettek. Az orrcsonton, mindkét szemüreg csontos

5. ábra. Béla herceg koponyájának gipszmásolata (fotó: György Zoltán)

Fig. 5. Plaster copy of Prince Béla's skull (photo: Zoltán György)

peremén, és a bal járomíven is találtunk vágásnyomokat. A bal járomívet érő vágás elmetszette a felső állcsont egy részét is. A gipszmásolat mindkét szemüregében is látható vágás. Az orrcsonton található vágásnyomok arra utalnak, hogy a herceg orrát levágták.

6. ábra. Halálos kardvágások a koponyatetőn (fotó: György Zoltán)

Fig. 6. Deadly sword cuts on the skull (photo: Zoltán György)

Szintén kardvágás nyomait találtuk mindkét oldali kulcscsonton, valamint a jobb felkarcsonton. Mindegyik alkarcsonton több vágásnyomot találtunk. A jobb singcsont külső élét ért vágások arra utalnak, hogy Béla herceg védekezésként maga elé emelte a jobb karját (7. ábra). A bal alkar mindkét csontját szintén több vágás érte, ezek egyike lemetszette a könyöknyúlványt (8. ábra).

A bal combcsonton három, különböző irányból érkezett vágás figyelhető meg, amelyek nagyobb darabokat hasítottak ki belőle (9. ábra). A bal sípcsonton látható két vágás felülről érte a csontot. A felső vágás eltörte a sípcsontot, és „dekapitálta” a szárkapocscsontot annak felső részénél, a szárkapocscsontból is kihasadt egy nagyobb darab.

A jobb lábon nem találtunk vágásnyomokat. A csigolyákat átvizsgálva feltűnt, hogy a Bartucz által összeillesztett, és lefotózott öt ágyékcsigolya hiányzik a fellelt csontok közül. Az általa készített felvételen azonban jól látható a tövisnyúlványokat elmetsző hosszú, ferde vágásnyom (3. ábra).

A 11. és 12. hátcsigolyán egy vékony, kb. 25 mm széles pengéjű fegyver (véltetőleg tör) okozta szúrásnyomot találtunk (10. ábra). A szúrás a tövisnyúlványok bal ívét és a csigolyatesteket is érintette. A gerincet hátulról érő, gerincvelőt átmetsző szúrás megbénította Béla herceg lábait.

7. ábra. A jobb síngsont külső élét ért vágások arra utalnak, hogy Béla herceg védekezéséért maga elé emelte a jobb karját (fotó: Buzár Ágota)

Fig. 7. The cuts to the outer edge of the right shin suggest that Prince Béla raised his right arm in front of him as a defense (photo: Ágota Buzár)

8. ábra. A bal alkart érő vágások egyike lemetszette a könyöknyúlványt (fotó: Buzár Ágota)

Fig. 8. One of the cuts reaching the left forearm cut off the elbow extension (photo: Ágota Buzár)

9. ábra. A combcsontot ért vágás jókora darabot kihalított a csontból (fotó: Buzár Ágota)
Fig. 9. The cut on the femur carved a large piece out of the bone (photo: Ágota Buzár)

10. ábra. A hátcsigolyákon vékony, keskeny pengéjű fegyver (tőr) okozta szúrásnyom figyelhető meg (fotó: Buzár Ágota)
Fig. 10. A puncture trace caused by a thin, narrow-bladed weapon (dagger) can be observed on the dorsal vertebrae (photo: Ágota Buzár)

A csontokon megfigyelhető valamennyi sérülést figyelembe véve a herceget valószínűleg először hátulról gerincen szúrták, ami a földre kényszeríthette. A földön fekvő, karjaival még védekezni képes herceg jobb karját is mozgásképtelenné tették a deltaizom tapadását érő, csontig hatoló vágással. Ezután többen, több irányból kaszabolták: kezén, lábán, fején és a törzsén is. Végül orrát és füleit lecsapták, szemeit kiszúrták.

TOVÁBBI VIZSGÁLATOK LEHETŐSÉGEI

Béla macsói herceg történetileg hiteles és jó állapotban megmaradt csontmaradványainak genetikai vizsgálatával több kérdést is megválaszolhatunk. Az Y kromoszóma vizsgálat az első orosz fejedelmi, majd cári dinasztia – amelyet alapítójáról a 862-től 879-ig uralkodott varég születésű Rurik novgorodi fejedelemtől neveztek el – eredetéhez nyújthat adatokat, hiszen Béla herceg apja a Rurik-családból származott. A Rurik-ház volgai bolgár Dulo dinasztiával való kapcsolata is tisztázódhat, és szerencsés esetben az Árpád-ház eredetéhez is új adathoz juthatunk. A teljes genom vizsgálata az Árpád-házzal kapcsolatosan több kérdést is megválaszolhat (pl. azt, hogy III. Béla vagy Kálmán sírját találták-e meg 1848-ban Székesfehérváron). Béla herceg teljes genetikai vizsgálatát az ELTE Embertani Tanszékével közösen az Árpád-ház Projekt keretében tervezzük elvégezni.

Annak érdekében, hogy Béla herceg csontvázát minden kétséget kizáróan azonosíthassuk, C14 vizsgálatot kezdeményeztünk a Magyar Tudományos Akadémia debreceni Atommagkutató Intézetével együttműködésben.

A kézirat leadását követően a ELTE Embertani Tanszékének gyűjteményből előkerült macsói Béla eredeti koponyája és állkapcsa. További vizsgálatok folyamatban vannak.

Examination of the remnants of Béla of Macsó, a prince of the Árpád dynasty

Ágota BUZÁR & Zsolt BERNERT

Anthropological Department of the Hungarian Natural History Museum

Ludovika tér 2–6., H-1083, Budapest, Hungary

E-mail: buzar.agota@nhmus.hu, bernert.zsolt@nhmus.hu

Abstract – Until quite recently, there was only one known authentic skeleton from members of the Árpád dynasty: that of King Béla III. In 2018, the bone remains of Béla of Macsó, grandson of King Béla IV were found. The injuries found on the bone remains suggest not only homicide but brutal slaughter and mutilation.

Key words – Arpad dynasty, Béla of Macsó, historical anthropology

*

IRODALOM – REFERENCES

- BERNERT ZS. 2008: Data for the calculation of body height on the basis of extremities of individuals living in different historical periods in the Carpathian Basin. – *Annales historico-naturales Musei nationalis hungarici* **100**: 385–397.
- BERNERT ZS. 2012: Adatok a morfológiai nem meghatározásához és a nemi arány értékeléséhez Kárpát-medencei történeti szériák alapján. – *Anthropológiai Közlemények* **53**: 69–78.
- ÉRY K. 1992: *Útmutató a csontvázletelek feldolgozásához (Posztgraduális szakképzés jegyzete)*. – kézirat/manuscript, ELTE Embertani Tanszék, Budapest, 44 pp.
- ÉRY K., KRALOVÁNSZKY A. & NEMESKÉRI J. 1963: Történeti népességek rekonstrukciójának reprezentációja. – *Anthropológiai Közlemények* **7**: 41–90.
- GYARMATHY S. 1915: Árpád-házi Béla herceg sírja a Margit-szigeten. – *Budapesti Hírlap* 1915. június 13. **35**(163): 11–12.
- HANKÓ I. 2004: *Királyaink tömegsírban*. – Kárpáti Ház Kiadó, Budapest, pp. 162–196.
- HUSZÁR Gy. & SCHRANZ D. 1976: A fogszuvasodás elterjedése a Dunántúlon, az újkortól az újkorig. – *Fogorvosi Szemle* **45**: 3–38.

- ISCAN M. Y., LOTH S. & WRIGHT R. 1984: Age Estimation from the Rib by Phase Analysis: White Males. – *Journal of Forensic Sciences* 29: 1094–1104.
- KÁDÁR T. 2009: Egy rejtélyes politikai gyilkosság és háttere a XIII. század végi Magyarországon: Béla macsói és boszniai herceg pályája. – *Fons, Forráskutatás és történeti segédtudományok* 16(4): 411–429.
- MEINDL R. S. & LOVEJOY C. O. 1985: Ectocranial Suture Closure: A Revised Method for the Determination of Skeletal Age at Death Based on the Lateral–Anterior Sutures. – *American Journal of Physical Anthropology* 68: 57–66.
- NEMESKÉRI J., HARSÁNYI L. & ACSÁDI Gy. 1960: Methoden zur Diagnose des Lebensalters von Skelettfunden. – *Anthropologische Anzeiger* 24: 103–115.
- NÉMETH K. 1929: „Pappendekli”-sírban őrzik a macsói bán csontvázát, amely 700 esztendő távolságából beszél az árpádházi király-unoka szörnyű haláláról. – *Budapesti Hírlap* 1929. július 7. 49(151): 9.
- SIKLÓS F. 1936: A 664 évvel ezelőtt meggyilkolt árpádházi herceg csontvázát még mindig nem temették el. – *Magyarország*, 1936. június 11. 43(133): 13.
- SJØVOLD T. 1990: Estimation of Stature from Long Bones Utilizing the Line of Organic Correlation. – *Human Evolution* 5: 431–447.
- SZABÓ K. 1886: Kun László 1272–1290. – Méhner Vilmos kiadása, Budapest, 192 pp.
- SZŰCS J. 2002: Az utolsó Árpádok. – 2. kiadás, Budapest, Millenniumi magyar történelem.
- TODD T. W. 1920: Age Changes in the Pubis Bone: I, The Male White Pubis. – *American Journal of Physical Anthropology* 3: 285–334.
- VÁRKONYI T. 1915: Béla herceg sírja a Margit-szigeten. – *Vasárnapi Újság* 62(27): 431.